

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
Θ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ**

ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ

Προϊστάμενος Θ΄ ΕΠΚΑ:
Βασίλειος Αραβαντινός

Σύνταξη φακέλου:
Κυριακή Καλλιγά, αρχαιολόγος Θ΄ ΕΠΚΑ

Περιεχόμενα

I. Εισαγωγή

II. Η ιστορία της περιοχής

III. Το αρχαιολογικό Μουσείο και ο αρχαιολογικός χώρος

(Μουσείο, Πολυάνδριο και μνημείο του Λέοντα, ακρόπολη, Πύργος οικογένειας Ραγκαβή).

IV. Το αρχαίο θέατρο

- α) περιγραφή του μνημείου
- β) πρόταση επέμβασης
- γ) προγραμματισμός εργασιών
- δ) χρονοδιάγραμμα & προϋπολογισμός

V. Ενδεικτική βιβλιογραφία

1. Εισαγωγή

Ο σύγχρονος οικισμός της Χαιρώνειας βρίσκεται στην ίδια θέση με την ομώνυμη αρχαία πόλη και απέχει 13,5 περίπου χλμ από την Λιβαδειά, την πρωτεύουσα του Νομού Βοιωτίας. Επί χιλιετίες αποτελούσε την σημαντικότερη δίοδο προς την βόρεια και την δυτική Ελλάδα, καθώς και προς το Μαντείο των Δελφών. Σήμερα η πανάρχαιη πρόσβαση, την οποία ακολουθούσε και η παλαιή εθνική οδός Αθηνών – Λαμίας, έχει αντικατασταθεί από τον εθνικό οδικό άξονα Αθηνών – Θεσσαλονίκης, εκμηδενίζοντας την στρατηγική σημασία του περάσματος της Χαιρώνειας.

Η πόλη οφείλει το όνομά της στον μυθικό οικιστή Χαίρωνα, γιο του Απόλλωνα και της Θηρούς. Ο Πausανίας (IX 40, 5-6) θεωρεί ότι η Χαιρώνεια δεν αναφέρεται από τον Όμηρο διότι ο ποιητής χρησιμοποίησε το αρχαιότερο όνομά της, *Άρνη*. Η πολίχνη των νεότερων χρόνων που αντικατέστησε την αρχαία ήταν γνωστή ως Κάπραινα.

Η κατοίκηση στην περιοχή ανάγεται στους νεολιθικούς χρόνους· ήταν μάλιστα ιδιαίτερα πυκνή και εκτεταμένη. Τα βραχώδη υψώματα και η εύφορη πεδιάδα που διέσχισε ο βοιωτικός Κηφισός εξασφάλιζαν στους νεολιθικούς κατοίκους προστασία, άφθονη τροφή, κυνήγι και απρόσκοπτη ύδρευση. Από την μυκηναϊκή περίοδο έως και τον 4^ο αι. π.Χ. η πόλη εξαρτάται από τον γειτονικό Ορχομενό, εκτός από σύντομα διαστήματα ανεξαρτησίας ή κατάληψης από τους Αθηναίους (447 π.Χ.) και τους Φωκείς (351-346 π.Χ.).

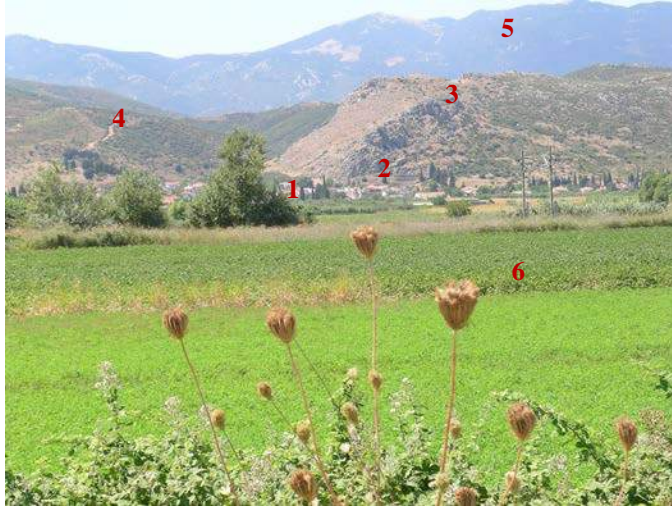
Η Χαιρώνεια γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση στην ρωμαϊκή περίοδο. Την εποχή αυτή είναι γνωστή ως παραγωγός αρωματικών ελαίων (μύρων) από τριαντάφυλλα, κρίνους, ναρκίσσους και ίριδες, δηλ. άνθη για τα οποία πίστευαν ότι είχαν θεραπευτικές ιδιότητες ή συντελούσαν στην συντήρηση των ξύλινων αγαλμάτων. Η πόλη υπήρξε πατρίδα του διάσημου συγγραφέα Πλουτάρχου¹, ο οποίος παρά τις υψηλές γνωριμίες του με ρωμαίους αξιωματούχους επέλεξε να ζήσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του μια ήσυχη οικογενειακή ζωή στην γενέτειρά του, καταλαμβάνοντας τοπικά αξιώματα και φιλοξενώντας σε αυτήν τον ευρύ κύκλο των επιφανών φίλων του.

Κατά την ύστερη αρχαιότητα αρχίζει βαθμιαία η παρακμή της Χαιρώνειας. Το φθινόπωρο του 551 μ.Χ. ισοπεδώνεται από ισχυρό σεισμό, ενώ κατά την Φραγκοκρατία και την Τουρκοκρατία είναι μια ασήμαντη πολίχνη. Από το 1835 έως και το 1914 (μεμονωμένα ή με γειτονικούς οικισμούς) χαρακτηρίζεται Δήμος, όπως και –τιμητικά– το διάστημα 1994-2010. Από το 2011 αποτελεί Δημοτικό Διαμέρισμα και ανήκει στον Δήμο Λιβαδειάς.

Η Χαιρώνεια έμελλε να γίνει γνωστή κυρίως ως θέατρο σημαντικότερων μαχών, ορισμένες από τις οποίες υπήρξαν καθοριστικές για την μοίρα του ελληνικού κόσμου.

---

¹ Αρχαίος συγγραφέας (1^{ος}-2^{ος} αι. μ.Χ.). Καταγόταν από σημαντική οικογένεια της Χαιρώνειας και έλαβε αξιοσημείωτη μόρφωση στην Πλατωνική Ακαδημία της Αθήνας. Πραγματοποίησε πολλά ταξίδια στην Ασία, στην Αίγυπτο και στην Ρώμη, όπου και συνδέθηκε φιλικά με εξέχοντες Ρωμαίους οι οποίοι ενήργησαν ώστε να αποκτήσει το δικαίωμα του ρωμαίου πολίτη.

Άποψη της Χαιρώνειας από ανατολικά. Διακρίνονται τα σπίτια του ομώνυμου σύγχρονου οικισμού (1) και το αρχαίο θέατρο (2) λαξευμένο στον φυσικό βράχο της ακρόπολης (3). Στα υψώματα αριστερά διακρίνεται η δευτερεύουσα πρόσβαση προς Λιβαδειά (4), ενώ στο βάθος φαίνονται τμήματα του ορεινού όγκου του Παρνασσού (5). Η πεδιάδα που απλώνεται σε πρώτο πλάνο (6) έχει υπάρξει μάρτυρας σφοδρών πολεμικών συγκρούσεων σε διάφορες εποχές.

II. Ιστορία της περιοχής

A. Η μάχη της Χαιρώνειας και η παρακμή του θεσμού της ελληνικής πόλης-κράτους.

Στις αρχές Αυγούστου του 338 π.Χ. συγκρούστηκε στην πεδιάδα της Χαιρώνειας ο στρατός του Μακεδόνα βασιλέα Φιλίππου με την συνασπισμένη στρατιά των νοτίων Ελλήνων (Αθηναίων, Θηβαίων και πόλεων του Βοιωτικού Κοινού, Φωκίων, Κορινθίων, Αχαιών, Μεγαρέων, Ακαρνάνων, Κερκυραίων, Λευκαδιτών, Ευβοέων και μισθοφόρων). Πιθανολογείται ότι οι νότιοι Έλληνες διέθεταν ελαφρά αριθμητική υπεροχή (κάπου 35.000 πεζούς και 2.000 ιππείς), έναντι 30.000 πεζών και 2.000 ιππέων του Φιλίππου. Αν και με το μέρος των Μακεδόνων είχαν ταχθεί διάφοροι σύμμαχοι (σώματα Αιτωλών, Θεσσαλών, Φωκίων, Λοκρών κτλ), ο Φίλιππος προτίμησε να χρησιμοποιήσει μόνο τον μακεδονικό στρατό, ο οποίος διέθετε εξαιρετική συνοχή και οργάνωση. Αντίθετα οι δυνάμεις των νοτίων Ελλήνων αποτελούσαν μια ευκαιριακή συνένωση εκστρατευτικών σωμάτων από διάφορες πόλεις, χωρίς ενιαία διοίκηση και με χαλαρή οργάνωση και πειθαρχία. Ωστόσο είχαν στρατοπεδεύσει σε μια ιδιαίτερα πλεονεκτική θέση, τέμνοντας κάθετα την πεδιάδα του Κηφισού, ανάμεσα στο ομώνυμο ποτάμι και την ακρόπολη της Χαιρώνειας. Για τον Φίλιππο δεν απέμεινε άλλη λύση από την νίκη, καθώς κάθε διάβαση προς την νότιο Ελλάδα είχε αποκλειστεί. Παρέταξε τον στρατό του απέναντι από τους αντιπάλους, θέτοντας τον εαυτό του επικεφαλής της δυτικής πτέρυγας, απέναντι από τους Αθηναίους. Στο κέντρο τοποθέτησε το σύνολο της μακεδονικής φάλαγγας, το οποίο θα αντιμετώπιζε το ετερόκλητο πλήθος των συμμάχων, ενώ απέναντι από τους βοιωτούς οπλίτες και κυρίως τον Ιερό Λόχο των Θηβαίων αναπτύχθηκαν οι έφιπποι Εταίροι, επικεφαλής των οποίων είχε τεθεί ο 18χρονος διάδοχος του μακεδονικού θρόνου, Αλέξανδρος.

Άποψη της πεδιάδας της Χαιρώνειας την διετία 1902-4. Η λήψη έχει γίνει πιθανόν από τον πύργο της οικογένειας Ραγκαβή. Διακρίνονται τα λιγοστά σπίτια του οικισμού και στο βάθος δεξιά το ξύλινο στέγαστρο για τις εργασίες αναστήλωσης του Λέοντα (1). Τον Αύγουστο του 338 π.Χ. ο βασιλιάς της Μακεδονίας Φίλιππος Β΄ νίκησε τον συνασπισμένο στρατό των νοτίων Ελλήνων στην πεδιάδα που εκτείνεται στο βάθος της φωτογραφίας (2). Η εικόνα της πεδιάδας στις αρχές του 20^{ου} αι. δεν είχε αλλάξει από την αρχαιότητα (αρχείο της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας).

Σύμφωνα με το σχέδιο του Φιλίππου, το βάρος θα δινόταν στις δυο πλαϊνές πτέρυγες, με τον ίδιο να καθηλώνει τους Αθηναίους και τον Αλέξανδρο να διασπά τις δυνάμεις του αντιπάλου και να τις κυκλώνει με το μακεδονικό ιππικό. Η σύγκρουση ξεκίνησε με πρωτοβουλία του Φιλίππου, ο οποίος επιτέθηκε πρώτος στους Αθηναίους. Αυτοί κατάφεραν να αντέξουν την σφοδρή σύγκρουση των Μακεδόνων και έπειτα από λίγο αντεπετέθησαν, ωθώντας την γραμμή των αντιπάλων προς τα πίσω. Παρασυρμένοι οι Αθηναίοι από την επιτυχία τους, καταδίωξαν το στρατιωτικό τμήμα του Φιλίππου που άρχισε να υποχωρεί συμπυκνόμενο, ενώ το ένα μετά το άλλο τα σώματα των συμμάχων των Αθηναίων άρχισαν να μετακινούνται -καθώς έμπαιναν σταδιακά στην μάχη- για να μην δημιουργηθεί ρήγμα και διασπαστεί το μέτωπό τους. Όταν όμως έφτασε η σειρά των Βοιωτών ένα τμήμα τους μετακινήθηκε βορειοδυτικά ακολουθώντας την κίνηση του κύριου όγκου του στρατού ενώ οι υπόλοιποι –μεταξύ αυτών και ο Ιερός Λόχος- παρέμειναν αμετακίνητοι στις θέσεις τους. Αυτή ήταν η ευκαιρία που περίμενε ο Αλέξανδρος, ο οποίος επέπεσε στο κενό που δημιουργήθηκε και βρέθηκε στα πλάγια και στα νώτα της συμμαχικής διάταξης. Αφού πρώτα εξοντώθηκε ο Ιερός Λόχος και όσοι Βοιωτοί είχαν αποκοπεί από το κύριο σώμα του στρατού ο Αλέξανδρος άρχισε να χτυπά τους αντιπάλους από τα νώτα. Η μάχη είχε πλέον κριθεί: οι κυκλωμένοι σύμμαχοι δεν μπόρεσαν να αντισταθούν για πολύ και αποδεκατισμένοι τράπηκαν σε φυγή, υποχωρώντας προς την Λιβαδειά. Ο νικητής Φίλιππος όχι μόνο δεν τους καταδίωξε αλλά έδωσε την άδεια να ταφούν οι νεκροί τους. Αργότερα ελευθέρωσε πολλούς από τους αιχμαλώτους της μάχης, στο πλαίσιο της πολιτικής συνεργασίας με αρκετές πόλεις.

Η μάχη της Χαιρώνειας αποτελεί ορόσημο στην ιστορία της αρχαίας Ελλάδας καθώς σήμανε το τέλος της κυριαρχίας της παλαιάς ελληνικής πόλης-κράτους και άνοιξε τον δρόμο για την δημιουργία των μεγάλων ελληνιστικών βασιλείων.

Β. Η σύγκρουση του ρωμαϊκού στρατού του Λεύκιου Κορνήλιου Σύλλα με τις δυνάμεις του βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη. Η ρωμαϊοκρατία.

Το 86 π.Χ. έπειτα από την κατάληψη και την καταστροφή της Αθήνας ο ρωμαίος στρατηγός Σύλλας κινήθηκε προς την Βοιωτία για να αντιμετωπίσει τον στρατό του Αρχελάου και του Ταξίλη, στρατηγών του βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη VI Ευπάτορα. Η τελική μάχη δόθηκε γύρω και κάτω από μια κορυφή του απότομου υψώματος Θουρίου (σημ. «Ίσωμα»), βορειοδυτικά της ακρόπολης της Χαιρώνειας, όπου είχε οχυρωθεί τμήμα του στρατού του Μιθριδάτη. Στην τελική

νίκη συνέβαλαν αποφασιστικά οι Χαιρωνείς Ομολώιχος και Αναξίδαμος, οι οποίοι προθυμοποιήθηκαν να οδηγήσουν από ένα αθέατο μονοπάτι μια ομάδα Ρωμαίων στρατιωτών για να βρεθούν αιφνιδιαστικά πίσω από τους αντιπάλους που στρατοπέδευαν στο Θούριο. Η ξαφνική εμφάνιση των Ρωμαίων προκάλεσε μεγάλη σύγχυση στους αντιπάλους, οι οποίοι άρχισαν να υποχωρούν άτακτα προς τον κάμπο για να ενωθούν με το υπόλοιπο στράτευμα. Ήδη όμως ο Σύλλας είχε αναπτύξει τον στρατό του στην πεδιάδα και εκμεταλλευόμενος την αναταραχή που προκαλούσε η άφιξη των διωκόμενων στο στρατόπεδο τους επιτέθηκε πριν αυτοί προλάβουν να ανασυνταχθούν. Γρήγορα η σύγκρουση γενικεύτηκε και οι δυνάμεις του Μιθριδάτη, αφού απέτυχαν να κυκλώσουν τον ρωμαϊκό στρατό, νικήθηκαν και υποχώρησαν στην Χαλκίδα. Ο Σύλλας γιόρτασε την νίκη του στην Θήβα, ενώ στον τόπο της μάχης έστησε δυο λίθινα τρόπαια.

Η συγκεκριμένη μάχη εδραίωσε την κυριαρχία των Ρωμαίων, οι οποίοι έγιναν πλέον οι κύριοι ρυθμιστές της τύχης της Ελλάδας και έδωσε τέλος στον ανταγωνισμό των μεγάλων δυνάμεων στον ελλαδικό χώρο.

Βάση λίθινου τροπαιίου που στήθηκε σε ανάμνηση της νίκης των Ρωμαίων ενάντια στις δυνάμεις του βασιλιά του Πόντου, Μιθριδάτη (επάνω λεπτομέρεια, κάτω όπως εκτίθεται στο αρχαιολογικό Μουσείο). Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, (*Βίοι, Σύλλας*, 19.9-10) ο Ρωμαίος στρατηγός Σύλλας έστησε δυο τρόπαια για την συγκεκριμένη νίκη. Πρόσφατα (και εντελώς ανέλπιστα) εντοπίστηκαν και τα δυο, επιβεβαιώνοντας τον αρχαίο συγγραφέα, ο οποίος ζούσε στην Χαιρώνεια και θα τα είχε δει προσωπικά.

Εδώ εικονίζεται η βάση του τροπαιίου από την κορυφή του Θουρίου, το οποίο επαινεί τον Ομολώιχο και τον Αναξίδαμο. Οι δυο Χαιρωνείς υπέδειξαν στον Σύλλα ένα άγνωστο μονοπάτι, μέσω του οποίου οι Ρωμαίοι εμφανίστηκαν στα νότια των αντιπάλων τους. Στην επιγραφή διακρίνεται:

Ὅμολώιχος
Φανα[ξ]ίμανδρος
ἄρισ[τις]

III. Το αρχαιολογικό Μουσείο και ο αρχαιολογικός χώρος

(Μουσείο, Πολυάνδριο και μνημείο του Λέοντα, ακρόπολη και ο πύργος της οικογένειας Ραγκαβή).

Το αρχαιολογικό Μουσείο.

Δίπλα στο μνημείο του Λέοντα, στην νότια είσοδο του σύγχρονου οικισμού, βρίσκεται το αρχαιολογικό Μουσείο Χαιρώνειας. Πρόκειται για ένα μικρό πετρόκτιστο κτίσμα με τρεις εκθεσιακούς χώρους (προθάλαμο και δυο αίθουσες), το οποίο κατασκευάστηκε από την Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία μεταξύ του 1903-7, φιλοξενώντας αρχικά τα ευρήματα των ανασκαφών της. Στο πέρασμα του

χρόνου οι συλλογές του Μουσείου εμπλουτίστηκαν με αρχαιότητες από διάφορες θέσεις της βόρειας Βοιωτίας και της παραμεθορίου της.

Αρχαιολογικό Μουσείο Χαιρώνειας. Κατασκευάστηκε από την Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία στις αρχές του προηγούμενου αιώνα και έπειτα από την πρόσφατη ανακαίνισή του εξακολουθεί να φιλοξενεί αρχαιότητες από όλη την βόρεια Βοιωτία.

Ο σεισμός του 1981 προκάλεσε σοβαρές ζημιές στο Μουσείο, οι οποίες σταδιακά επιδεινώθηκαν. Το γεγονός είχε ως αποτέλεσμα να ανασταλεί η λειτουργία του το 1995 προκειμένου να ανακαινιστεί το κτίριο και να επανεκτεθούν τα ευρήματα σύμφωνα με τις σύγχρονες μουσειακές αντιλήψεις. Το 2009 άνοιξε ξανά τις αίθουσές του στο κοινό, 100 σχεδόν χρόνια μετά την κατασκευή του².

Οι τρεις εκθεσιακοί χώροι καλύπτουν το διάστημα από τους προϊστορικούς χρόνους έως και την ύστερη αρχαιότητα, ενώ ειδικά η συλλογή νομισμάτων περιλαμβάνει και βυζαντινά ευρήματα. Τα αντιπροσωπευτικότερα αντικείμενα κάθε περιόδου οργανώνονται κατά χρονικές και θεματικές ενότητες. Στην αριστερή αίθουσα παρουσιάζονται τα προϊστορικά ευρήματα, στην δεξιά αυτά των ιστορικών χρόνων, ενώ στον προθάλαμο γίνεται εκτενής αναφορά στην ιστορία της περιοχής και των ανασκαφών, καθώς και των μαχών που καθόρισαν την τύχη του αρχαίου ελληνικού κόσμου (το 338 π.Χ. και το 86 π.Χ.). Επίσης στον προθάλαμο ο επισκέπτης ενημερώνεται για την ζωή και το έργο του διάσημου Χαιρωνέα, Πλουτάρχου.

Αρχαιολογικό Μουσείο Χαιρώνειας. Άποψη της δεξιάς αίθουσας, με ευρήματα των ιστορικών χρόνων.

Η επίσκεψη στο Μουσείο της Χαιρώνειας ολοκληρώνεται με την περιήγηση στον αύλειο χώρο, όπου μπορεί κανείς να δει λίθινα αντικείμενα (επιτύμβιες στήλες,

² Το Μουσείο Χαιρώνειας δέχεται επισκέπτες καθημερινά, εκτός Δευτέρας, 8.00 πμ. – 14.30 μμ. Για τυχόν τροποποιήσεις του ωραρίου λειτουργίας, ο επισκέπτης μπορεί να συμβουλευτεί τον κόμβο του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού www.culture.gr ή να ενημερωθεί τηλεφωνικά στο 22610-95270.

μυλόλιθο, βάση με ανάγλυφο τρόπαιο κτλ), καθώς και τα θεμέλια ενός ρωμαϊκού ταφικού μνημείου in situ.

Το «Πολυάνδριον» των Μακεδόνων και ο «Λέων της Χαιρώνειας».

Κοντά στον βοιωτικό Κηφισό ένας μνημειώδης τύμβος (=τεχνητός χωμάτινος λόφος) με 70 μ. διάμετρο και 7 μ. ύψος, σκέπασε τους πεσόντες στην μάχη της Χαιρώνειας Μακεδόνες. Το «Πολυάνδριον» ανασκάφηκε στις αρχές του 20^{ου} και τα ευρήματά του (όπλα, αιχμές δοράτων, μάχαιρες κτλ) εκτίθενται στον προθάλαμο του Μουσείου. Η θέση του τύμβου -καλυμμένου με κυπαρίσσια μετά την ανασκαφή- είναι ορατή ακόμη και σήμερα.

Το «Πολυάνδριον» των Μακεδόνων. Οι νεκροί των νικητών θάφτηκαν σε μεγαλόπρεπο τύμβο στην άκρη της πεδιάδας και δίπλα στον βοιωτικό Κηφισό, εκεί όπου είχαν στρατοπεδεύσει πριν την μεγάλη σύγκρουση.

4 περίπου χλμ ΒΔ, δίπλα ακριβώς στο σημερινό αρχαιολογικό Μουσείο, θάφτηκαν μέσα σε ορθογώνιο περίβολο, σε πυκνές σειρές, οι Θηβαίοι του Ιερού Λόχου. Λίγο αργότερα πάνω από τον ομαδικό τάφο στήθηκε μεγαλόπρεπο λίθινο λιοντάρι, ύψους 5 ½ μ., σύμβολο της ανδρείας των νεκρών. Με το πέρασμα του χρόνου το γλυπτό κατέρρευσε και μεγάλα τμήματά του καταχώθηκαν. Στις αρχές του 19^{ου} αι. περιηγητές εντόπισαν το κεφάλι και μέλη του λίθινου λιονταριού, ενώ μετά την συγκρότηση ελεύθερου ελληνικού κράτους άρχισαν οι προσπάθειες αναστήλωσής του, οι οποίες τελικά καρποφόρησαν το 1904, όταν με την συνδρομή του γλύπτη Λ. Σώχου³ τμήματα του πρωτοτύπου υπέστησαν εκ νέου επεξεργασία (σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής), ενώ τα χαμένα τεμάχια συμπληρώθηκαν με γκρίζο λίθο Λιβαδειάς. Τέλος, το λιοντάρι στήθηκε σε σύγχρονη, ιδιαίτερα μεγαλόπρεπη βάση ύψους 3 μ., ενώ ο περίβολος περιστοιχίστηκε με κυπαρίσσια, υπογραμμίζοντας τον ταφικό χαρακτήρα της θέσης. Το μνημείο συντηρήθηκε εκ νέου το 1999 από την Θ' ΕΠΚΑ.

³ Λάζαρος Σώχος (1862-1911). Έργο του ίδιου γλύπτη αποτελεί ο έφιππος ανδριάντας του Θ. Κολοκοτρώνη μπροστά από την παλαιά Βουλή στην Αθήνα.

Σπάνια φωτογραφία από τις εργασίες αναστήλωσης του Λέοντα το 1902-4. Σε πρώτο πλάνο, δεξιά, διακρίνεται το ξύλινο στέγαστρο όπου πραγματοποιείτο η αναστήλωση (1). Το βραχώδες ύψωμα αριστερά είναι ο Πετραχός με την οχυρωμένη ακρόπολη στην κορυφή (2) και το θέατρο στους πρόποδες (3). Στο βάθος φαίνονται τα λιγοστά σπίτια του οικισμού και ο πύργος της οικογένειας Ραγκαβή (4). Σημειώνεται ότι το αρχαιολογικό Μουσείο, το οποίο σήμερα βρίσκεται ακριβώς δίπλα στο μνημείο του Λέοντα, δεν είχε ακόμη χτιστεί. Στο βάθος ο ορεινός όγκος του Παρνασσού (5) (αρχείο της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας).

Δεν έχει εντοπιστεί η θέση ταφής των υπολοίπων νεκρών, συμμάχων των Αθηναίων. Εδικά όμως για τους τελευταίους γνωρίζουμε από αρχαίες πηγές ότι ο Φίλιππος σε ένδειξη καλής θέλησης παρέδωσε την τέφρα τους στην Αθήνα και τάφηκαν στο Δημόσιο Σήμα.

Ο «Λέων της Χαιρώνειας». Το μεγαλόπρεπο ταφικό σήμα των πεσόντων μαχητών του Ιερού Λόχου στέκεται σήμερα αναστηλωμένο, απενίζοντας ξανά -έπειτα από αιώνες- το «Πολυάνδριον» των αντιπάλων Μακεδόνων στο άλλο άκρο της πεδιάδας. Η αναστήλωση του Λέοντα υπήρξε βασικό μέλημα μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας, καθώς θεωρήθηκε σύμβολο της θυσίας υπέρ της ελευθερίας. Πίσω από τα κυπαρίσσια διακρίνεται η περίφραξη του αρχαιολογικού Μουσείου Χαιρώνειας.

Η αρχαία ακρόπολη

Η μεθοριακή θέση της Χαιρώνειας⁴ και οι αυξημένες αμυντικές ανάγκες της επέβαλλαν την ύπαρξη τειχισμένης ακρόπολης ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους.

⁴ Η Χαιρώνεια συνόρευε βόρεια με τους Οπούντιους Λοκρούς και δυτικά με τους Φωκείς.

Επιλέχτηκε το βραχώδες ύψωμα Πετραχός με δυο κορυφές και υψόμετρο 150 περίπου μ.

Η ακρόπολη εξασφάλιζε τον έλεγχο όλης της κοιλάδας του Κηφισού και της δευτερεύουσας πρόσβασης προς την Λιβαδειά, μέσω των υψωμάτων στα νοτιοδυτικά. Ενδείξεις για οχύρωση υπάρχουν ήδη από την μυκηναϊκή περίοδο, όταν τείχος χτισμένο κατά το «κυκλώπειο» σύστημα (δηλ. με μεγάλους πολυγωνικούς ογκόλιθους) περιέλαβε την κορυφή του υψώματος. Αιώνες αργότερα, στους αρχαϊκούς χρόνους, η οχύρωση επεκτάθηκε στην ανατολική πλευρά του λόφου. Η δεύτερη αυτή φάση αναγνωρίζεται από τον «λέσβιο» τρόπο δόμησης (με πολυγωνικούς, καλά επεξεργασμένους, εφαπτόμενους λίθους) και πιθανόν περιορίστηκε μόνο στην ανατολική και δυτική πλαγιά, καθώς οι υπόλοιπες πλευρές ήταν βραχώδεις και δυσπρόσιτες. Η αρχαϊκή οχύρωση ενισχύθηκε ίσως τον 4^ο αι. π.Χ. με *ισόδομικό* τείχος (κατασκευασμένο με ορθογώνιους πελεκημένους λίθους). Πρόκειται για την καλύτερα σήμερα σωζόμενη οικοδομική φάση της οχύρωσης. Έφερε αμυντικούς πύργους και επισκευάστηκε μια τουλάχιστον φορά, πάντα κατά το *ισόδομο* σύστημα.

Μια τέταρτη και τελευταία όψιμη συμπλήρωση της οχύρωσης με *χυτή* τοιχοποιία (χυτά υλικά σε ξυλότυπο) άφησε τα ίχνη της στο ανατολική -και πλέον ευάλωτη- πλευρά.

Αεροφωτογραφία του υψώματος Πετραχός. Από εδώ –σύμφωνα με τον μύθο- η Ρέα απέσπασε τμήμα του βράχου που παρουσίασε σπαργανωμένο στον Κρόνο αντί για τον νεογέννητο γιο τους Δία και τον ξεγέλασε ώστε να σώσει το βρέφος από τον πατέρα του. Ο Κρόνος θεωρούσε πιθανούς ανταγωνιστές όλους τους αρσενικούς απογόνους του και τους εξόντωνε όσο ήταν ακόμη βρέφη.

Διακρίνεται το θέατρο (1) και η οχύρωση της ακρόπολης (2). Καθώς η πόλη βρισκόταν ακριβώς την μεθόριο με την Λοκρίδα (προς βορρά) και την Φωκίδα (δυτικά), η προστασία της από εχθρικές ενέργειες αποτελούσε θέμα ζωτικής σημασίας. Τα παλαιότερα ίχνη οχύρωσης ανάγονται στους μυκηναϊκούς χρόνους.

Ο πύργος της οικογένειας Ραγκαβή.

Κοντά στο αρχαιολογικό Μουσείο και πίσω από αυτό ξεχωρίζει ένα πυργόσχημο κτίριο. Πρόκειται για την κατοικία της οικογένειας Ραγκαβή, η οποία χτίστηκε σε κτήματα που της παραχωρήθηκαν από το ελληνικό κράτος μετά την απελευθέρωση ως ένδειξη ευγνωμοσύνης για την συνεισφορά στον αγώνα της Ανεξαρτησίας. Μέλη της οικογένειας υπηρέτησαν ως Υπουργοί Εξωτερικών της Βλαχίας («Ποστέλνικοι») ή έγιναν γνωστοί ως αρχαιολόγοι, ποιητές, συγγραφείς κτλ.

IV. Το αρχαίο θέατρο.

α) Περιγραφή του μνημείου.

Η πρόσβαση στο θέατρο της Χαιρώνειας είναι ιδιαίτερα εύκολη, παρά το γεγονός ότι δεν βρίσκεται πάνω στον κεντρικό δρόμο. Προσπερνώντας κανείς το Μνημείο του Λέοντα και το αρχαιολογικό Μουσείο και προχωρώντας λίγες δεκάδες μέτρα βόρεια συναντά στην αριστερή πλευρά του δρόμου ενημερωτική πινακίδα που οδηγεί στο θέατρο, μέσω μιας ασφαλτοστρωμένης στο μεγαλύτερο τμήμα της πρόσβασης. Πριν το θέατρο, δεξιά, συναντούμε το ξύλινο ενημερωτικό περίπτερο του Δήμου Χαιρώνειας όπου πραγματοποιούνται προβολές εικονικής πραγματικότητας με θέμα την μάχη του 338 π.Χ. Στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου υπάρχει λιθόκτιστη κρήνη που κατασκευάστηκε το 1865 και ενσωμάτωσε αρχαίο υλικό. Λίγα μέτρα δυτικότερα ξεκινά ο ελαιώνας που καλύπτει τον επιχωματωμένο χώρο μπροστά στο θέατρο και έχει απαλλοτριωθεί από το Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού για την ανάδειξη του θεάτρου.

Στο βάθος του ελαιώνα αποκαλύπτεται στον επισκέπτη σε καλή κατάσταση τμήμα του κοίλου του θεάτρου, λαξευμένου στον φυσικό βράχο του Πετραχού. Στις αρχές του 20^{ου} αι. (1907) ο Γ. Σωτηριάδης προέβη σε περιορισμένη ανασκαφική έρευνα, ενώ το 2010 η Θ' ΕΠΚΑ πραγματοποίησε μικρής έκτασης δοκιμαστικές τομές στον ίδιο χώρο, προκειμένου να πιστοποιήσει την ύπαρξη ή μη σκηνικού οικοδομήματος, την πιθανή μορφή του, καθώς και την χρονολόγηση των διαφορετικών φάσεων του θεάτρου.

Το θέατρο -σε μια ιδιαίτερα απλή μορφή- ήταν σε χρήση τουλάχιστον από τα τέλη 5^{ου} αι. π.Χ. Τα *εδώλια* (=καθίσματα) είχαν σκαλιστεί πάνω στον σκληρό, γκρίζο βράχο σε 8-10 ευθύγραμμες σειρές, μήκους 37 περίπου μ. και μπορούσαν να φιλοξενήσουν 500 περίπου θεατές. Σε αυτήν την φάση ο χώρος ίσως χρησιμοποιήθηκε γενικά για συναθροίσεις πολιτών και όχι μόνο για θεατρικές παραστάσεις. Με την ίδια μορφή το μνημείο εξακολούθησε να λειτουργεί όλον σχεδόν τον 4^ο αι. π.Χ.

Αεροφωτογραφία του θεάτρου της Χαιρώνειας. Στο επάνω τμήμα του (1) είναι ακόμη εμφανή τα ευθύγραμμα εδώλια του αρχικού, πρώιμου θεατρικού χώρου. Αργότερα ο βράχος λαξεύτηκε βαθύτερα προκειμένου να δημιουργηθεί ημικυκλικό κοίλο (2).

Στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. ή στις αρχές του επόμενου το *κοίλον* (= το βαθμιδωτό τμήμα του θεάτρου όπου κάθονταν οι θεατές) παίρνει ημικυκλική μορφή με την λάξευση των εδωλίων πιο βαθιά στον φυσικό βράχο. Το Μουσείο της Χαιρώνειας φιλοξενεί επιγραφή (IG 3409), η οποία μας πληροφορεί ότι ένα ζεύγος ιδιωτών χρηματοδότησε την κατασκευή *προσκήνιου* (το ημιυπαίθριο τμήμα μπροστά στην σκηνή). Καθώς δεν έχουν βρεθεί έως σήμερα ίχνη οικοδομήματος που να αποδίδονται στην *σκηνή* (το οίκημα μπροστά από το οποίο έμπαινε το προσκήνιο)

υποθέτουμε ότι και τα δυο ήταν κινητά, ίσως ξύλινα, και τοποθετούνταν κάθε φορά σύμφωνα με τις ανάγκες των θεατρικών έργων.

Άποψη της Χαιρώνειας από το κοίλο του αρχαίου θεάτρου. Εκεί όπου σήμερα βρίσκεται ο ελαιώνας τοποθετείται η ορχήστρα και το σκηνικό οικοδόμημα, τα ίχνη των οποίων έχουν σήμερα χαθεί κάτω από σύγχρονες επιχώσεις, αναμένοντας την αποκάλυψή τους.

Σήμερα αντικρίζουμε ότι απέμεινε από την τελευταία, ρωμαϊκή φάση του μνημείου (τέλη 1^{ου} αι. π.Χ. – αρχές 1^{ου} αι. μ.Χ.). Πρόκειται για την εποχή που πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες εργασίες τριπλασιάζοντας την χωρητικότητα του θεάτρου και τροποποιώντας την κάτοψή του: η *cavea* (το ελληνικό *κοίλον*) πήρε την τελική ημικυκλική μορφή της, με διάμετρο που έφτανε τα 63 σχεδόν μ., αφού επιχωματώθηκε και στηρίχθηκε στα πλάγια με αναλημματικούς τοίχους από χυτή τοιχοποιία (*opus caementicium*). Η συγκεκριμένη διαμόρφωση επηρέασε ασφαλώς το σχήμα και την έκταση της *ορχήστρας* (= ο υπαίθριος κυκλικός χώρος όπου αρχικά έπαιζαν οι ηθοποιοί), καθώς και των *παρόδων* (= πλευρικών διαδρόμων). Είναι επίσης πολύ πιθανόν ότι μόνο τότε κατασκευάστηκε μόνιμη σκηνή (*scaena*), κατά τα ρωμαϊκά πρότυπα.

Αριστερά: το θέατρο της Χαιρώνειας, από τα νότια. Λαξευμένο εξ ολοκλήρου στον φυσικό βράχο και σε απλή ευθεία γραμμή υπέστη αργότερα τροποποιήσεις, οι οποίες άλλαξαν εντελώς το μέγεθος και την μορφή του. Οι σπουδαιότερες μετασκευές πραγματοποιήθηκαν κατά την ρωμαϊκή περίοδο.

Δεξιά: το θέατρο από την ίδια περίπου θέση σε φωτογραφία του 1932 (φωτογραφία: *Στρατιωτική Ιστορία, σειρά μεγάλες Μάχες, τευχ. 39 (2009)*). Όπως μαρτυρεί η σύγκριση των φωτογραφιών, το κοίλο του θεάτρου δεν φαίνεται να έχει υποστεί σημαντικές αλλοιώσεις στα σχεδόν 80 χρόνια που μεσολαβούν μεταξύ των δυο λήψεων.

Η *cavea* χωρίστηκε σε 3 ή 4 οριζόντιες ζώνες (*προεδρία, ima, media* και ίσως *summa cavea*). Το επίπεδο της *προεδρίας* (= τα έδρανα των επισήμων) βρίσκεται 0,65 μ. ψηλότερα από το σημερινό φυσικό έδαφος. Ωστόσο δεν γνωρίζουμε το πραγματικό επίπεδο της ορχήστρας του θεάτρου εξαιτίας των σύγχρονων επεμβάσεων

επιχωμάτωσης που έλαβαν χώρα σε προηγούμενες δεκαετίες και κάλυψαν τυχόν υπολείμματα της ορχήστρας και του σκηνικού οικοδομήματος.

Η προεδρία σώζει 3 εδώλια, ενώ ακολουθεί διάδρομος, πλάτους 0,90 μ. που διαχωρίζει την προεδρία από το κατώτερο τμήμα της *cavea* (*ima cavea*). Η άνοδος από το ένα επίπεδο στο επόμενο δεν γινόταν με την κανονική χρήση κλιμάκων που συνήθως χώριζαν τα αρχαία σε *κερκίδες* (= σφηνοειδή τμήματα καθισμάτων ανάμεσα στις κλίμακες) αλλά με μια μόνο κλίμακα στο κέντρο περίπου της προεδρίας. Η υψομετρική διαφορά των 1,72 μ. μεταξύ του κατώτερου (*ima cavea*) και του μεσαίου (*media cavea*) επιπέδου γεφυρωνόταν με μια δεύτερη εγκάρσια κλίμακα, ενώ δεν σώθηκαν ίχνη άλλων αναβαθμών. Το ανώτερο επίπεδο του θεάτρου (*summa cavea*) δεν ακολουθεί την καμπύλωση της υπόλοιπης *cavea*, ίσως για λόγους οικονομίας, αλλά περιορίζεται στην σχεδόν ευθύγραμμη χάραξη του αρχικού θεάτρου.

β) Πρόταση επέμβασης.

Η προσβάσιμη θέση του αρχαίου θεάτρου της Χαιρώνειας, η σχετικά εύκολα κατανοητή (αν και ελλιπής) μορφή του, η ικανοποιητική κατάσταση διατήρησής του και ο ελεύθερος, αδόμητος περιβάλλον χώρος αποτελούν τα κυριότερα πλεονεκτήματά του.

Από την άλλη, η απότομη κλίση του, με τα ιδιαίτερα στενά εδώλια και η μη σωζόμενη τελική κάτοψη, το καθιστούν ακατάλληλο για επανάχρηση και για την διεξαγωγή παραστάσεων.

Το θέατρο της Χαιρώνειας από νότια. Ο τρόπος κατασκευής του κοίλου (λάξευση στο φυσικό βράχο) και οι συνεχείς διευρύνσεις για την αύξηση της χωρητικότητάς υπαγόρευαν τις αναλογίες του· τα εδώλια έχουν ιδιαίτερα απότομη κλίση και είναι πολύ στενά και άβολα. Η ανάγκη ωστόσο να μετασκευαστεί ένας περιορισμένος ευθύγραμμος χώρος συνάθροισης και να μετατραπεί σε πραγματικό θέατρο με ημικυκλικό κοίλο οδήγησε σε αυτήν την ιδιόρρυθμη λύση. Κατά την ρωμαϊκή περίοδο φαίνεται ότι το κοίλο διευρύνθηκε ακόμη περισσότερο με κτιστά πλαϊνά τμήματα.

Ωστόσο με ήπιες επεμβάσεις μπορεί να καταστεί όχι μόνο επισκέψιμο αλλά και λειτουργικό, με την έννοια ότι θα αποτελεί το ιδανικό φόντο για εκδηλώσεις. Σε συνδυασμό με το αρχαιολογικό Μουσείο, το μνημείο του Λέοντα αλλά και το ενημερωτικό περίπτερο του Δήμου Χαιρώνειας, μπορεί να ενταχθεί στον πυρήνα μιας πολιτιστικής διαδρομής που θα περιλαμβάνει όλα τα παραπάνω σημεία αναφοράς και θα προσελκύει: α) τους επισκέπτες που κατευθύνονται προς τον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών, β) μαθητές κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας που θέλουν να γνωρίσουν την ιστορία και τα μνημεία της περιοχής τους και, γ) όσους επιθυμούν έναν περίπατο στα αρχαία μνημεία χωρίς την χρήση μεταφορικού μέσου.

Αεροφωτογραφία της περιοχής του θεάτρου. Δεσπόζει το βραχώδες ύψωμα Πετραχός (1), το οποίο στεφανώνεται από την οχυρωμένη ακρόπολη. Στους πρόποδες διακρίνεται το θέατρο (2) και μπροστά του ο ελαιώνας (3) όπου προγραμματίζονται οι εργασίες ανάδειξης.

Αυτήν την στιγμή το θέατρο απλώς υφίσταται, αποκομμένο από τον κοινωνικό ιστό της πόλης που το φιλοξενεί. Καθώς η ήπια χρήση του πιστεύουμε ότι θα συμβάλλει περαιτέρω στην εξοικείωση των κατοίκων με τις αρχαιότητες της περιοχής, η προστασία και ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου –με περιορισμένες και ελεγχόμενες δαπάνες- είναι απαραίτητη για την ολοκλήρωση της σχεδιαζόμενης πολιτιστικής διαδρομής.

Αποψη της Χαιρώνειας από ανατολικά (από τον κοινόχρηστο χώρο στάθμευσης). Διακρίνεται το μνημείο του Λέοντα (1), ακριβώς δίπλα το αρχαιολογικό Μουσείο (2) και στο βάθος το ύψωμα Πετραχός (3) με την οχυρωμένη ακρόπολη στην κορυφή του και το αρχαίο θέατρο στους πρόποδες. Οι σημαντικότερες αρχαιολογικές θέσεις της Χαιρώνειας είναι προσβάσιμες εύκολα και δίχως τη χρήση μεταφορικού μέσου.

δ) Προγραμματισμός εργασιών

Το θέατρο της Χαιρώνειας δεν χρήζει πολυδάπανων ή μακροχρόνιων επεμβάσεων, καθώς δεν θα υποστεί επιβάρυνση από τις προγραμματιζόμενες χρήσεις. Απαιτείται όμως η διασφάλιση της τεκμηρίωσης και προστασίας του ίδιου του μνημείου, αλλά και η ασφάλεια των επισκεπτών, με σειρά απλών ενεργειών σε διαφορετικές χρονικές φάσεις:

Α΄ ΦΑΣΗ

- i. αρχαιολογική διερεύνηση του θεάτρου, η οποία θα τεκμηριώσει επαρκώς τις χρονικές φάσεις χρήσης και τις κατασκευαστικές λεπτομέρειές του και θα δώσει την τελική εικόνα της γεωμετρίας, της κλίσης και του ύψους. Η ολοκλήρωση του συγκεκριμένου σταδίου αποτελεί προϋπόθεση για την επόμενη ενέργεια, δηλ.,
- ii. την αρχιτεκτονική τεκμηρίωση, η οποία θα περιλαμβάνει την αναλυτική αποτύπωση του περιγράμματος του μνημείου και των αλληπάλληλων τροποποιήσεων της κάτοψής του, συνοδευόμενη από σειρές σχεδίων, φωτογραφιών και τοπογραφικών διαγραμμάτων. Η συγκεκριμένη ενέργεια θα συμβάλλει στην ενημέρωση των επισκεπτών (η παρούσα ελλιπής μορφή του θεάτρου ίσως δημιουργεί σύγχυση στον θεατή) και θα αποτρέψει άστοχες επεμβάσεις στον υπό διαμόρφωση περιβάλλοντα χώρο.
- iii. πλήρης καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης διατήρησης του μνημείου. Μέχρι σήμερα παραμένουν άγνωστες τυχόν φθορές (μηχανικές, βιολογικές, χημικές, ηλεκτροστατικές κ.ά.) που έχει υποστεί ο φυσικός βράχος πάνω στον οποίο λαξεύτηκε το κοίλο του θεάτρου. Επιπλέον, κατά την ρωμαϊκή φάση έγινε συμπληρωματικά χρήση χυτής τοιχοποιίας και κονιαμάτων, δηλ. ευπαθών υλικών, η στερέωση των οποίων απαιτεί προσεκτικό χειρισμό.

Β΄ ΦΑΣΗ

Με την ολοκλήρωση της Α΄ φάσης θα διαμορφωθεί και η οριστική μελέτη με τίτλο «*Συντήρηση και ανάδειξη αρχαίου θεάτρου Χαιρώνειας*», η οποία θα υποβληθεί για έγκριση στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο. Η οριστική μελέτη θα περιλαμβάνει επιμέρους κεφάλαια με:

- i. τα πορίσματα των νέων αρχαιολογικών ερευνών.
- ii. την μελέτη στερέωσης και προστασίας των αρχιτεκτονικών καταλοίπων που τυχόν θα αναδείξει η αρχαιολογική έρευνα.
- iii. την μελέτη διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου του μνημείου, ο οποίος και θα δεχθεί το βάρος της σύγχρονης χρήσης. Η διαμόρφωση θα αφορά στον ανοιχτό χώρο μπροστά στο θέατρο, ενώ το ίδιο το μνημείο θα χρησιμοποιείται ως φόντο πολιτιστικών εκδηλώσεων. Είναι πιθανόν –αναλόγως των αποτελεσμάτων των ανασκαφών- να προβλεφθεί χρήση κινητών ικριωμάτων. Θα προβλέπεται επίσης η χάραξη συγκεκριμένων διαδρομών, ώστε ο επισκέπτης να προσεγγίζει το θέατρο δίχως να προκαλεί φθορές ή να κινδυνεύει ο ίδιος, καθώς και η δημιουργία θέσεων στάσης/ θέασης και η τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων που θα αναφέρονται στην ιστορία και στην μορφή του μνημείου.
- iv. την μελέτη για την ένταξη του αρχαίου θεάτρου σε δίκτυο περιπάτου του αρχαιολογικού χώρου της Χαιρώνειας. Ο επισκέπτης θα καταλήγει στο θέατρο αφού επισκεφθεί το γειτονικό μνημείο του Λέοντα και το Μουσείο, δίχως την χρήση μεταφορικού μέσου, καθώς ο δημοτικός χώρος στάθμευσης ακριβώς απέναντι από το αρχαιολογικό Μουσείο είναι απολύτως επαρκής. Θα περιληφθούν προτάσεις για την βελτίωση της πρόσβασης στο θέατρο, η οποία σήμερα είναι μεν εύκολη, αλλά όχι εντελώς ικανοποιητική.
- v. την φυτοτεχνική μελέτη όπου θα προβλέπεται η απομάκρυνση όσων ελαιόδενδρων εμποδίζουν την δημιουργία ενιαίου χώρου και η συμπλήρωση

της φύτευσης με χαμηλή θαμνώδη βλάστηση, η οποία θα οριοθετεί τα προσβάσιμα σημεία και θα συμβάλλει στην καθοδήγηση του επισκέπτη. Η συγκεκριμένη μελέτη θα εξετάσει κατά πόσο είναι εφικτή η ενδεικτική καλλιέργεια ανθέων, των οποίων τα αποστάγματα κατέστησαν την πόλη διάσημη κατά την αρχαιότητα.

- v. την μελέτη που θα αφορά στην λήψη μέτρων για την εξάλειψη οποιασδήποτε πιθανότητας αποκολλήσεων του φυσικού βράχου (δεν έχουν παρατηρηθεί έως σήμερα περιπτώσεις σοβαρών κατακρημνίσεων).
- vi. την μελέτη ηλεκτροφωτισμού, με έμφαση στην ανάδειξη του μνημείου κατά τις νυχτερινές ώρες, αλλά και την εξυπηρέτηση του κοινού τις ημέρες των εκδηλώσεων.
- vii. την μελέτη πυρασφάλειας.
- viii. την μελέτη απορροής ομβρίων υδάτων για την αποφυγή διάβρωσης του εδάφους και δικτύου άρδευσης της γλωρίδας. Το δίκτυο άρδευσης είναι άλλωστε απαραίτητο και για την εφαρμογή της πυροπροστασίας του χώρου.
- ix. τον σχεδιασμό ενημερωτικού εντύπου με την μορφή 3πτυχου (σε δυο γλώσσες).

Γ΄ ΦΑΣΗ

Υλοποίηση της εγκεκριμένης μελέτης.

ε) Χρονοδιάγραμμα και αναλυτικός προϋπολογισμός.

Τα ανωτέρω χρονοδιαγράμματα πιθανόν να ξεπεράσουν ως σύνολο το άθροισμά τους (χωρίς αντίστοιχη αύξηση του προϋπολογισμού), καθώς ορισμένες εργασίες απαιτούν καλές καιρικές συνθήκες και δεν μπορούν να εφαρμοστούν οποιαδήποτε στιγμή. Συνεπώς απόκλιση λίγων μηνών -ακόμη και εάν η χρηματοδότηση των εργασιών έχει εξασφαλιστεί- δεν μπορεί να αποκλειστεί.

Α΄ ΦΑΣΗ

Αρχαιολογική διερεύνηση, αρχιτεκτονική αποτύπωση, έλεγχος υφιστάμενης κατάστασης διατήρησης. 8 μήνες, σύνολο 109.900 Ευρώ. Αναλυτικά:

1 αρχαιολόγος (8 μήνες), 16.000 Ευρώ.

6 εργατοτεχνίτες (4 μήνες), 39.000 Ευρώ.

2 εργατοτεχνίτες (4 μήνες), 14.000 Ευρώ.

1 σχεδιαστής (4 μήνες), 7.200 Ευρώ.

1 αρχιτέκτονας/πολιτικός μηχανικός (8 μήνες ή 4+4 μήνες έκαστος) 14.500 Ευρώ.

1 συντηρητής ΠΕ/ΤΕ με ειδικευση στην συντήρηση λίθου και αρχιτεκτονικών καταλοίπων (4 μήνες), 7.200 Ευρώ.

Υλικοτεχνική υποδομή (υλικά ανασκαφής και συντήρησης των ευρημάτων), 3.000 Ευρώ.

Δαπάνες μεταφοράς των προϊόντων ανασκαφής και των επιχώσεων, 5.500 Ευρώ.

Αεροφωτογραφίες, 1.500 Ευρώ.

Απρόβλεπτα, 2.000 Ευρώ.

Β΄ ΦΑΣΗ

Υποβολή της μελέτης «Συντήρηση και ανάδειξη αρχαίου θεάτρου Χαιρώνειας» στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο του ΥΠΠΟΤ για έγκριση. 2-4 μήνες, σύνολο 27.600 Ευρώ. Αναλυτικά:

1 αρχαιολόγος (4 μήνες), 8.000 Ευρώ

1 αρχιτέκτονας (4 μήνες), 8.000 Ευρώ.

1 πολιτικός μηχανικός (2 μήνες), 4.000 Ευρώ.

1 ηλεκτρολόγος μηχανικός (2 μήνες), 4.000 Ευρώ.

1 συντηρητής ΠΕ/ΤΕ με ειδικευση στην συντήρηση λίθου και αρχιτεκτονικών καταλοίπων (2 μήνες), 3.600 Ευρώ.

Το χρονικό όριο απασχόλησης του αρχιτέκτονα και του πολιτικού μηχανικού μπορεί να τροποποιηθεί αναλόγως των αναγκών, π.χ. 3+3 μήνες έκαστος κτλ.

Γ΄ ΦΑΣΗ

Εφαρμογή της εγκεκριμένης μελέτης. 18 μήνες, σύνολο 275.300 έως 325.300 Ευρώ (το επαυξημένο ποσό μόνο σε περίπτωση που απαιτηθεί στήριξη του φυσικού βράχου). Αναλυτικά:

1 αρχαιολόγος (18 μήνες), 32.400 Ευρώ.

1 αρχιτέκτονας/πολιτικός μηχανικός/μηχανολόγος μηχανικός (συνολικά 12 μήνες) 21.600 Ευρώ.

1 συντηρητής (6 μήνες), 10.800 Ευρώ.

Στερέωση και προστασία των αρχιτεκτονικών καταλοίπων που τυχόν θα αναδείξει η αρχαιολογική έρευνα, 15.000 Ευρώ.

Διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου (δημιουργία «πλατείας» για τις πολιτιστικές δράσεις, οριοθέτηση διαδρομών για τους επισκέπτες κτλ), 100.000-150.000 Ευρώ.

Βελτίωση πρόσβασης, 15.000 Ευρώ.

Δημιουργία θέσεων στάσης/ θέασης, 4.500 Ευρώ.

Εφαρμογή της μελέτης ηλεκτροφωτισμού, 20.000 Ευρώ περίπου.

Εφαρμογή της μελέτης αποστράγγισης – ύδρευσης/άρδευσης, 30.000 Ευρώ περίπου.

Εφαρμογή της μελέτης πυρασφάλειας, 12.000 Ευρώ.

Εφαρμογή της φυτοτεχνικής μελέτης, 5.500 Ευρώ περίπου.

Πινακίδες σήμανσης-πληροφόρησης με επισμαλτωμένες πλάκες ηφαιστειακής πέτρας, 6.000 Ευρώ.

Ανάλογο ποσό σε περίπτωση ανάγκης λήψης μέτρων για την εξάλειψη οποιασδήποτε πιθανότητας αποκολλήσεων του φυσικού βράχου (η ενδεχόμενη δαπάνη θα εξαρτηθεί από την μελέτη στατικότητας των βράχων).

Έκδοση ενημερωτικού εντύπου (τρίπτυχο, σε δυο γλώσσες), 2.500 Ευρώ.

Συνολικά η αποκατάσταση, προστασία, ανάδειξη και διαμόρφωση για χρήση του περιβάλλοντα χώρου του θεάτρου της Χαιρώνειας **δεν θα ξεπερνά τις 412.800 – 462.800 Ευρώ**. Σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα η πόλη μπορεί να αποκτήσει έναν υπαίθριο χώρο εκδηλώσεων και ταυτόχρονα να εξασφαλίσει την ανάδειξη και προστασία του αρχαίου θεάτρου της.

V. Ενδεικτική βιβλιογραφία.

- C. Anti – L. Polacco, Nuove ricerche sui teatri greci arcaici, Padova 1969, 19-44, πιν. 1-2.

-*Αρχαία Θέατρα. Θέατρα θέας άξιον* (επιμ. Αγγ. Δεληβοριάς), χχ. 169.

-*Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα* (επιμ. Ανδ. Βλαχόπουλος), λήμμα Χαιρώνεια, 254-9, Αθήνα 2008.

-*Βοιωτία. Ιστορία και Πολιτισμός* (επιμ. Αθ. Σίδερης), Αθήνα 2010, 169-173.

-M. Bressan – C. Malacrino, Il teatro di Cheronea e le sue trasformazioni romane nella topografia della città. Contributo alla conoscenza della romanizzazione della Beozia, *Πρακτικά 5^ο Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών* (Θήβα, 16-19 Σεπτεμβρίου 2005), υπό εκτύπωση.

-J. Camp – M. Ierardi – J. McInerney – K. Morgan – G. Umholtz, A Trophy from the Battle of Chaironeia of 86 B.C., *AJA* 96 (1992), 443-455.

-Θ. Δάλκας, *Χαιρώνεια*, Αθήνα 1981.

-O. A. W. Dilke, Details and Chronology of Greek Theatre Cavea, *BSA* 45 (1950), 25-31.

-J. Fossey, *Topography and Population of Ancient Boiotia I*, Chicago 1988, 375-85.

-M. Germani, *I teatri della Beozia tra l' età greca e quella romana* (διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Tor Vergata Ρώμης, 2011), 81-115 και 270.

-*Λεύκωμα Χαιρώνειας* (επιμ. Δ. Σπανούδη, έκδοση του Δήμου Χαιρώνειας), Λιβαδειά(;) 2007.

-A. Lesky, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας* (ελληνική μτφρ Αγ. Τσοπανάκη, 5^η έκδ.), Θεσ/νίκη 1990, 1122-1133.

Πανσανίου Ελλάδαδος Περιήγησις, IX-X (μτφρ και σχόλια Ν. Παπαχατζή), Αθήνα 1981.

-Πλούταρχος, *Βίοι, Σύλλας*, 15-19.

-R. Stillwell – W. L. MacDonald – M. H. Mc Allister, *The Princeton Encyclopedia of classical Sites*, Princeton-NJ 1976, 215-6.

-Γ. Σωτηριάδης, Ανασκαφαί εν Χαιρωνεία, παρά τον Ορχομενόν και εν Φωκίδι, *ΠΑΕ* 1907, 108-9.

-Χαιρώνεια. Η μακεδονική φάλαγγα κυριαρχεί στο πεδίο της μάχης, *Στρατιωτική Ιστορία (σειρά Μεγάλες Μάχες)* τευχ. 39 (2009).

-Chr. Wordsworth, *Η Ελλάδα μέσα από εικόνες, περιγραφές και ιστορικά στοιχεία* (ελλ. μτφρ Μ. Καραγιάννη από την β' έκδοση του 1844), Αθήνα 2008.